

УДК 343.98 : 343.131

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.2.42>**М. І. Мовчан**

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Наукова стаття присвячена деяким аспектам розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. Розглядається криміналістична характеристика досліджуваної категорії протиправних діянь. Наголошується, що доцільність розробки і впровадження криміналістичної характеристики протягом усього часу її існування точаться постійні дискусії серед вчених-криміналістів, а також практичних працівників різноманітних підрозділів правоохоронних органів. Прибічники її формування вказують на практичне застосування визначеної криміналістичної категорії через використання під час побудови версій, типових слідчих ситуацій, а також для ефективною реалізації різноманітних процесуальних дій (допит, одночасний допит раніше допитаних осіб, огляд місця події). Противники її використання наголошують на обов'язковому опрацюванні великого масиву кримінальних проваджень конкретної категорії для репрезентативності дослідження. Зазначено, що ми підтримуємо прибічників формування криміналістичної характеристики з урахуванням головного зауваження її противників в розрізі аналізу достатньої кількості матеріалів судово-слідчої практики. Вказано, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень є динамічною науковою категорією. Інакше кажучи, через певні умови об'єктивної дійсності вона має особливість змінюватись. В той же час, застосування криміналістичної характеристики надає різноманітні важелі впливу працівника різних підрозділів правоохоронних органів. На основі опитування респондентів було визначено, що 91 % з них вважає одним із найбільш перспективних напрямів підвищення ефективності розслідування вказаних протиправних діянь побудову системи стабільних кореляційних зв'язків між складовими криміналістичної характеристики. Сформульовано авторське визначення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень як сукупності криміналістично важливих даних певного виду протиправних діянь, що формують наступні напрями провадження та створюють конкретні тактичні засоби для проведення окремих процесуальних дій.

Ключові слова: моральність, криміналістична характеристика, кримінальне правопорушення, розслідування, початковий етап, типова слідча ситуація, слідча (розшукова) дія, негласна слідча (розшукова) дія, експертиза.

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень є відносно новою науковою категорією в криміналістиці, оскільки виникла та почала розвиватися у другій половині ХХ сторіччя. Стосовно доцільності її розробки і впровадження протягом усього часу її існування точаться постійні дискусії серед вчених-криміналістів, а також практичних працівників різноманітних підрозділів правоохоронних органів. Прибічники формування криміналістичної характеристики вказують на практичне застосування визначеної криміналістичної категорії через використання під час побудови версій, типових слідчих ситу-

ацій, а також для ефективною реалізації різноманітних процесуальних дій (допит, одночасний допит раніше допитаних осіб, огляд місця події). Противники її використання наголошують на обов'язковому опрацюванні великого масиву кримінальних проваджень конкретної категорії для репрезентативності дослідження. Ми підтримуємо прибічників формування криміналістичної характеристики з урахуванням головного зауваження її противників в розрізі аналізу достатньої кількості матеріалів судово-слідчої практики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Досліджен-

ням окремих аспектів розслідування кримінальних правопорушень проти моральності займалися такі вітчизняні вчені-криміналісти як Є. Ю. Буждиганчук, А. І. Довгань, М. М. Єфімов, А. Р. Ікаєв, А. В. Іщенко, Д. Є. Кирюха, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, М. В. Куратченко, В. О. Лазарєв, К. В. Латиш, Є. Д. Лук'янчиков, В. О. Малярова, К. Ю. Назаренко, Д. С. Паляничко, М. В. Салтевський, Д. А. Сафонов, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько та інші. В той же час, варто зауважити, що наше розробка характеризується комплексним підходом до формулювання вказаного аспекту визначеної категорії кримінальних проваджень з огляду на сучасну судово-слідчу практику та новітні напрацювання науковців.

Метою статті є дослідження криміналістичної характеристики як елемента методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності.

Виклад основних положень. Слід зазначити, що загалом криміналістична характеристика є одним з елементів методики розслідування. Ми поділяємо позицію М. В. Куратченка, який зауважував, що «...для забезпечення найбільш ефективного та швидкого розслідування кримінальних правопорушень науковці намагаються створити ряд наукових категорій, застосування яких забезпечить максимальне використання існуючих криміналістичних засобів. Одним з напрямів їх досліджень є побудова дієвих методик розслідування злочинів» [7, с. 81].

В розрізі зазначеного, ми підтримуємо В. Ю. Мосяженку, яка вказала, що «...структура криміналістичної методики розслідування злочинів у сфері суспільної моралі складається з взаємопов'язаних, логічно обґрунтованих елементів: криміналістична характеристика даного виду злочинів; особливості внесення інформації про подію в ЄРДР та початок кримінального провадження; типовий перелік обставин, що підлягає встановленню при досудовому розслідуванні даних злочинів; типовий алгоритм (план) слідчо-розшукових, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів під час досудового розслідування з урахуванням типових слідчих ситуацій; особливості тактики проведення окремих слідчих дій, тактичних комбінацій і тактичних операцій; особливості використання спеціальних знань при проведенні експертного дослідження виявлених і вилучених предметів та матеріальних носіїв інформації; особливості внутрішньої вза-

ємодії підрозділів ОВС та зовнішньої взаємодії з іншими державними та приватними (наприклад - провайдерами) відомствами, установами та організаціями; особливості залучення населення, в тому числі на засадах конфіденційності та використання можливостей засобів масової інформації, мережі Інтернет при розслідуванні даного виду злочину» [13, с. 11]. В свою чергу, М. М. Єфімов визначає наступну структуру методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: «...криміналістична характеристика кримінальних правопорушень; аналіз первинної інформації та початок кримінального провадження; обставини, що підлягають доведенню по кримінальному провадженню; типові слідчі ситуації розслідування; особливості проведення початкових слідчих (розшукових) дій, НСРД та інших заходів; особливості проведення подальших слідчих (розшукових) дій, НСРД та інших заходів; особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінального правопорушення; профілактична діяльність слідчого стосовно причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення; особливості діяльності слідчого на завершальному етапі розслідування» [3, с. 163]. Як бачимо, дослідники наряду з іншими складовими виокремили й криміналістичну характеристику досліджуваної категорії протиправних діянь.

Зі свого боку, В. А. Журавель запропонував аналізувати методику розслідування окремих видів кримінальних правопорушень «...у вигляд інформаційно-пізнавальної моделі, що дозволить забезпечити впорядкування елементів в структурі, біль тісні зв'язок між ними, а загалом – підвищити ефективність пізнавальних дій. У внутрішній архітектоніці цієї моделі пропонується виділяти два рівні – ретроспективний і перспективний» [6, с. 183].

Починаючи опрацювання криміналістичної характеристики як складової методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності, слід вказати, що, для прикладу, В. С. Бондар констатував, що «...реалізація її інформаційного потенціалу в юридичній практиці можлива не лише на сторінках підручників та наукових статей, а й завдяки постійному криміналістичному моніторингу, як бази розробки комплексу новітніх пізнавальних інструментів протидії злочинності в сучасних умовах» [1, с. 137].

Доречною також вважаємо думку М. М. Єфімова, який зауважував, що «...будь-яка мето-

дика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень має певну структуру, важливим елементом якої є криміналістична характеристика. Поняття криміналістичної характеристики як елемента методики, кількість, зміст і значення структурних елементів цієї наукової категорії залишаються невизначеними та суперечливими. Більше того, на рубежі тисячоліть гостро постало питання щодо доцільності існування криміналістичної характеристики як наукової категорії загалом. Тому слід мати на увазі, що значення криміналістичної характеристики можна розділити на практичне та теоретичне. Для працівників поліції, які безпосередньо займаються розслідуванням, найбільш важливим є практичне застосування того чи іншого засобу, що допоможе у процесі розслідування. Тобто дійсна цінність криміналістичної характеристики того чи іншого виду кримінального правопорушення – це можливість її практичного застосування, можливість вирішити певні питання з огляду на неї та, звичайно, можливість, спираючись на неї, спростити розслідування певної категорії протиправних діянь» [4, с. 242].

В свою чергу, О. В. Батюк, Р. І. Благута та О. М. Гумін сформулювали криміналістичну характеристику як «...систему відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів цього виду. Вона відображає закономірні зв'язки між цими ознаками і сприяє побудові та перевірці слідчих версій, що висувуються в процесі розслідування злочинів. Криміналістичну характеристику можна уявити як ідеальну модель типових зв'язків та джерел доказової інформації, що дозволяють спрогнозувати оптимальний шлях і найбільш ефективні засоби розслідування окремих категорій злочинів» [11, с. 10].

А вже А. Ф. Волобуєв визначав її як «... систему відомостей (знань) про елементи механізму скоєння злочинів окремого виду або групи, в яких відображаються закономірні зв'язки між цими елементами і які використовуються для побудови і перевірки версій під час розслідування конкретних злочинів» [2, с. 24]. Ми підтримуємо позицію В. О. Малярової, яка відмічає, що «...ні кримінально-правова, ні кримінологічна, ні інші характеристики злочинів не здатні охопити низку ознак, що мають важливе значення для формування й реалізації криміналістичних методик. До таких ознак належать, зокрема, пов'язані з діями, спрямованими на підготовку до вчинення злочину та приховування його слідів, з механізмом слідоутворення тощо.

Вони не входять до числа кримінально-правових чи кримінологічних, оскільки не мають правового значення й необхідних змістовних ознак. Відомості, наведені в цих характеристиках, не є однопорядковими й конкуруючими, хоча досить близькі за суттю. Вони призначаються для вирішення різних завдань, є складовими елементами різних систем, тому можуть вивчатися паралельно та в комплексі» [10, с. 114]. Інакше кажучи, дослідники вказали на наявність певного кола елементів, які допомагають в розслідуванні кримінальних правопорушень шляхом побудови та перевірки версій.

Зі свого боку, ми вважаємо найбільш вдалою думку В. Ю. Мосяженко, яка запропонувала «... віднести до категорії тяжких злочинів і злочини, які пов'язані з обігом інформаційної продукції, яка заборонена до цивільного обігу та пропагує культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, порнографічних предметів. В даному випадку розслідування латентних злочинів, до яких відносяться і злочини у сфері суспільної моралі буде проводитися без зайвого погодження дій між слідчим, прокурором, судом. Окрім того це надасть оперуповноваженим повноваження на проведення негласних ОРЗ під час оперативного пошуку інформації про вчинення злочину та слідчим повноваження на проведення НС(Р)Д після внесення відомостей в ЄРДР та початку кримінального провадження» [12, с. 112]. Тобто серед кримінальних правопорушень є ряд діянь, які потрібно змінити санкції в Кримінальному кодексі України для збільшення можливостей в діяльності працівників різних підрозділів правоохоронних органів.

Також вважаємо за необхідне привести визначення, наведене М. М. Єфімовим, який сформулював криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень як систему відомостей про криміналістично значущі ознаки кримінально караного діяння, яка відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування [5, с. 14-15]. В розрізі зазначеного варто навести думку Р. Л. Степанюка, який зауважує, що «...включати до її визначення як обов'язкової ознаки наявності статистично встановлених кореляційних зв'язків між елементами недоцільно, оскільки це суттєво звужує поняття, дозволяє ставити під сумнів можливість розроблення криміналістичних характеристик, а значить і існування цієї наукової категорії в понятійному

апараті криміналістичної науки» [14, с. 178]. Як бачимо, автори надають визначення досліджуваної категорії без статистичної інформації, що, як нам здається, є доцільним.

В свою чергу, В. В. Лисенко акцентував увагу, що «...значення криміналістична характеристика має практичне призначення не лише у випадку встановлення типових зв'язків між її елементами. Вона може бути також ефективно застосована у діяльності слідчих органів за наявності нетипових особливостей окремих елементів чи зв'язків. Виходячи з наведеного, можна зазначити, що до змісту криміналістичної характеристики необхідно включати інформацію про злочини, яка має одиничні прояви. Такі нетипові прояви злочинної діяльності можуть мати поширення у майбутньому» [9, с. 234].

Зі свого боку, В. О. Лазарев відмітив, що «...криміналістична характеристика втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства – це система криміналістично вагомих відомостей конкретного виду кримінального правопорушення, що визначають подальші напрями провадження, а також надають окремі тактичні засоби для проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших заходів процесуального та розшукового характеру» [8, с. 119].

Ми поділяємо твердження вчених-криміналістів, які наголошують на тому, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень є динамічною науковою категорією. Інакше кажучи, через певні умови об'єктивної дійсності вона має особливість змінюватись. В той же час, застосування криміналістичної характеристики надає різноманітні важелі впливу працівника різних підрозділів правоохоронних органів. Приміром, за конкретними способами та обстановкою учинення існує можливість висунути версію стосовно особи правопорушника. З іншого боку, знаючи характерні ознаки та властивості правопорушника можна висунути версію відносно вчинення нею кримінальних правопорушень, що на даний момент не були розкриті. Крім того, опрацювання криміналістичних досліджень дозволило нам зробити висновок, що на часі не повністю проаналізованою застається проблематика криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти моральності. На основі опитування респондентів було визначено, що 91 % з них вважає одним із найбільш перспективних напрямів підвищення ефективності розслідування вказаних протиправних діянь побудову системи ста-

більних кореляційних зв'язків між складовими криміналістичної характеристики.

Через призму вищенаведених позицій дослідників сформулюємо авторське визначення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень як сукупності криміналістично важливих даних певного виду протиправних діянь, що формують наступні напрями провадження та створюють конкретні тактичні засоби для проведення окремих процесуальних дій.

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень є динамічною науковою категорією. Інакше кажучи, через певні умови об'єктивної дійсності вона має особливість змінюватись. В той же час, застосування криміналістичної характеристики надає різноманітні важелі впливу працівника різних підрозділів правоохоронних органів. Сформульовано авторське визначення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень як сукупності криміналістично важливих даних певного виду протиправних діянь, що формують наступні напрями провадження та створюють конкретні тактичні засоби для проведення окремих процесуальних дій.

Список використаної літератури:

1. Бондар В. С. Функціональне призначення криміналістичної характеристики злочинів у сучасних умовах. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 2(24). С. 130–137.
2. Волобуєв А. Ф. Загальні положення криміналістичної методики : лекція. Харків : Ун-т внутр. справ, 1996. 36 с.
3. Єфімов М. М. Криміналістична характеристика як елемент методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 161–167.
4. Єфімов М. М. Наукові диспути щодо побудови криміналістичної характеристики правопорушень проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 242–247.
5. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
6. Журавель В. А. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 2(49). С. 177–187.
7. Куратченко М. В. Криміналістичний аналіз

- обстановки учинення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією. *Актуальні проблеми розслідування кримінальних правопорушень у сфері громадської безпеки та громадського порядку у досудовому розслідуванні* : матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 30 трав. 2017 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 81–84.
8. Лазарев В. О. Окремі проблеми визначення обставин, що підлягають доказуванню при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства. *Право, суспільство і держава : форми взаємодії* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції (м. Київ, 12-13 січня 2018 р.). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 94–97.
 9. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (Теорія та практика) : монографія. Київ : Логос, 2004. 324 с.
 10. Малярова В. О. Криміналістична методика : питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Вип. 35. Ч. I. Т. 3. С. 111–113.
 11. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навчальний посібник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 324 с.
 12. Мосяженко В. Ю. Криміналістичне, судово-експертне забезпечення та оперативно-розшукове супроводження досудового розслідування злочинів у сфері суспільної моралі. *Наше право*. 2015. № 2. С. 109–117.
 13. Мосяженко В. Ю. Оперативно-розшукове та криміналістичне забезпечення виявлення та розслідування злочинів у сфері суспільної моралі : автореф. дис. ... к.ю.н. : 12.00.09. Донецький юридичний інститут МВС України. Кривий Ріг, 2015. 20 с.
 14. Степанюк Р. Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 173–180.

Movchan M. I. Criminalist characteristics as an element of the methods of investigating criminal offenses against morality

The scientific article is devoted to some aspects of the investigation of criminal offenses against morality. The criminological characteristics of the researched category of illegal acts are considered. It is emphasized that the expediency of the development and implementation of forensic characteristics throughout its existence has been the subject of constant discussions among forensic scientists, as well as practical workers of various units of law enforcement agencies. Proponents of its formation point to the practical application of a certain forensic category through its use during the construction of versions, typical investigative situations, as well as for the effective implementation of various procedural actions (interrogation, simultaneous interrogation of previously interrogated persons, inspection of the scene). Opponents of its use emphasize the mandatory processing of a large array of criminal proceedings of a specific category for the representativeness of the study. It is noted that we support supporters of the formation of forensic characteristics, taking into account the main remark of its opponents in the context of the analysis of a sufficient number of materials of judicial and investigative practice. It is indicated that the forensic characterization of criminal offenses is a dynamic scientific category. In other words, due to certain conditions of objective reality, it has the peculiarity of changing. At the same time, the use of forensic characteristics provides various levers of influence to the employee of various units of law enforcement agencies. Based on the survey of respondents, it was determined that 91 % of them consider the construction of a system of stable correlations between the components of forensic characteristics to be one of the most promising directions for improving the effectiveness of the investigation of the specified illegal acts. The author's definition of the forensic characteristics of criminal offenses is formulated as a set of forensically important data of a certain type of illegal acts that shape the following directions of proceedings and create specific tactical means for carrying out individual procedural actions.

Key words: *morality, forensic characteristics, criminal offense, investigation, initial stage, typical investigative situation, investigative (search) action, undercover investigative (search) action, expertise.*